

ANDREJ KALAŠ

HELENIZMUS – NOVÉ VÝZVY GRÉCKEJ FILOZOFIE

V našej štúdií sa pokúsime priblížiť povahu obdobia dejín gréckeho myslenia, ktoré sa zvyčajne označuje termínom helenizmus. V odbornej literatúre sa často – rozhodne veľmi nevhodne – toto obdobie označuje ako obdobie poklasické alebo poaristotelovské. Nevhodnosť tohto termínu spočíva predovšetkým v tom, že nás zvádza k jeho apriórnemu hodnoteniu ako niečoho menejcenného, niečoho, čo prišlo po období „klasikov“, ktorými boli Platón a Aristoteles. Našou úlohou bude vyvrátiť tieto nespravodlivé – napriek tomu však pomerne rozšírené – názory na helenizmus.

Časové vymedzenie

Helenistickú filozofiu časovo vymedzujeme ako obdobie od smrti Alexandra Veľkého (323 pr. Kr.) po r. 30 pr. Kr., keď po víťazstve Octaviana nad Marcom Antoniom pri Aktiu (31 pr. Kr.) zanikol posledný helenistický štát Egypt a bol pripojený k Rímskej ríši. Je to obdobie rozvoja hlavne a predovšetkým troch filozofických škôl: stoicizmu, epikureizmu a skepticizmu. Platónizmus začína svoje skutočné oživenie až v 1. st. pr. Kr., keď zaznamenávame aj znovuoživenie záujmu o Aristotelove odborné spisy (Andronicus Rodský s jeho edíciou a komentárom).

Historicko-kultúrny kontext

Smrť Alexandra síce priniesla vzájomné boje (tzv. kráľovské vraždenie) a vojny jeho nástupcov (diadochov) o Alexandrovu ríšu, ktoré znamenali jej rozpad,¹ ale vojenská expanzia Grékov do Orientu priniesla nebyvalú expanziu na pôde kultúry. Predovšetkým do veľkých helenistických miest (Alexandria, Antiochia, Pergamon, Smyrna) prinášali vojaci, štátni úradníci a obchodníci nie-

¹ Diadochovia si postupne privlastnili titul „kráľ“ a jednotlivé helenistické ríše sa ustanovili takto: Egypt (Ptolemaiovci) a ázijská časť ríše s centrom v Sýrii (Seleukovci) v roku 301 po bitke pri Ipse a Macedónske kráľovstvo (Antigonos Gonatos) v r. 276 po vyhnaní Keltov z Grécka.

len sociálne inštitúcie helénskeho sveta (divadlo,² gymnázium, štátna správa), ale predovšetkým spoločný jazyk – helenistickú κοινή (sc. διάλεκτος = „spoločný jazyk“), ktorej základom nebola macedónčina – ako by sme možno očakávali – ale kvôli kultúrnej prevahe Atén atičtina. Hoci boli jednotlivé oblasti vo svojom vývoji ovplyvnené rozličnými miestnymi kultúrnymi vplyvmi (synkretizmus, teda akési kultúrne splývanie, sa prejavil napr. v náboženstve iracionalizmom a mystikou), začína sa tu proces akejsi helenistickej „globalizácie“,³ v ktorom dominuje grécky prvok. Ťažisko spoločenského diania sa presúva na východ: Atény si stále udržujú primát v oblasti filozofie,⁴ Alexandria však oveľa viac – aj vďaka štedrej podpory Ptolemaiovcov – priťahuje vedcov, básnikov, gramatikov, historikov, filozofov.

Pozoruhodnou skutočnosťou je fakt, že takúto atrakciu k Aténam nemôžeme konštatovať napr. u helenistických vedcov (Archimedes, astronóm Aristarchos zo Samu, filológ Aristarchos zo Samotraky, lekárski vedci Herofilos a Erasistratos), ktorých priťahovali predovšetkým nové kultúrne centrá na Východe, najmä Alexandria. Long a Sedley vyjadrujú názor, že patronát veľkých helenistických vládcov v nových východných centrách kultúry síce umožňoval rozvoj vedy, ale znemožňoval slobodný rozvoj filozofie, ktorá sa takto utiahla do „slobodných“ Atén. Práve táto atraktivita východných centier podľa týchto autorov vraj spôsobila zmenu charakteru filozofického diskurzu v Aténach: z filozofie sa vyprofilovala odborná disciplína poskytujúca celostný obraz sveta a človeka v ňom (vznik filozofických systémov) oddelená od špeciálnych vied, ktoré sa z Atén „odšťahovali“ do veľkých helenistických centier na východe (Alexandria, Pergamon).⁵

Vedecké skúmanie helenizmu a hegelizmus

Historicko-filozofické bádanie na poli helenistickej filozofie bolo výrazne poznačené prakticky až do začiatku 20. st. silným – a žiaľ negatívnym – vplyvom hegelizmu. Hegel a jeho nasledovníci boli totiž presvedčení o tom, že

-
- 2 Až v helenistickom období sa stavajú kamenné divadlá určené na stálu divadelnú produkciu, a nielen na sezónne predstavenia v čase náboženských sviatkov, ako to bolo v „klasických“ Aténach: Veľké Dionýzie (koniec marca), Malé Dionýzie (december-január), Lenáje (január-február).
 - 3 Týmto moderným termínom označuje M. Porubjak veľmi vhodne nárok novej helenistickej doby na univerzalizmus vo svojej podnetnej štúdií zaoberajúcej sa novými podobami religiozity v helenizme. M. Porubjak: Duch gnózy – chápanie duchovnosti v helenistickej gnóze, in *Acta philosophica Tyrnaviensia 5 (Osobnosť človeka v jej duchovnej dimenzii)*, Trnava: Katedra filozofie FH TU 2000, s. 12.
 - 4 Dôkazom toho je, že všetci hlavní raní predstavitelia helenistickej filozofie (Zenón, Epikuros, Arkesilaos, Chrysisippos) prišli do Atén z iných častí helenistického sveta. Napr. Zenón prišiel do Atén po stroskotaní svojej lode, a keď hľadal muža podobného Sokratovi, o ktorom čítal u Xenofonta, narazil na kynika Krateta (Diogenes Laertius: *Vitae philosophorum* 7, 2).
 - 5 A. A. Long – D. N. Sedley: *The Hellenistic Philosophers I* (translations and commentary), Cambridge: Cambridge University Press 1987, s. 1–2.

vrcholný rozvoj gréckeho ducha sa mohol diať len na pôde politickej inštitúcie πόλις (= *mesto, mestský štát*). Asi najzákladnejšou črtou filozofie klasického obdobia (najmä Platón a Aristoteles⁶), ktorá sa realizovala v tesnom „ideovom“ rámci aténskej πόλις, bolo presvedčenie, že zmysluplný život človeka je možné žiť len v sociálno-kultúrnom rámci gréckeho mestského štátu.⁷

Vôbec nie je správne vysvetľovať vznik helenistickej filozofie len ako odpoveď na vek plný zmätkov a dekadencie, ktoré nastali po Alexandrovej smrti.⁸ Historici totiž hovoria, že koncom 4. st., teda na začiatku helenistickej éry, boli Atény prosperujúcim mestom, v ktorom bolo neporovnateľne menej úpadku ako v období po prehranej peloponézskej vojne. Patrí sem najmä obdobie úradovania štátnika Lykurga (390–324), ktorý dokonca po bitke pri Chaironei podporoval protimacedónsku Demostenovu stranu a počas obdobia dvanástich rokov (338–326) dokázal úspornými opatreniami podstatne zlepšiť finančnú situáciu v Aténach.

Slovo ἑλληνισμός bolo v starej gréčtine celkom bežne používaným výrazom a označovalo grécku reč a kultúru, a osobitne dobrý literárny jazyk vypracovaný a vycibrený používaním starými básnikmi a spisovateľmi.⁹ V novodobom význame sa začína toto slovo používať pod vplyvom nemeckého bádateľa 19. st. J. G. Droysena, ktorý ako prvý začína epochu „nezaťaženého“ bádania „poklasického“ obdobia gréckych dejín svojim dielom *Geschichte des Hellenismus* (1836). Droysen sa vo tomto diele takmer výlučne zaoberá politickými dejinami tohto obdobia. Základom pre jeho chápanie významu slova helenizmus je

6 M. Porubjak vo svojej štúdií o počiatkoch gréckej filozofie správne konštatuje, že filozofické koncepcie oboch týchto „klasických“ filozofov majú zasa svoje korene hlboko v archaickom období gréckych dejín, totiž v hľadaní správnej miery (μέτρον) v myslení siedmich gréckych mudrcov. M. Porubjak: Počiatky formovania filozofie u siedmich mudrcov, in *Človek, kultúra, hodnoty*, Bratislava: Iris 2002, s. 262.

7 Klasickým príkladom je napr. fiktívny Sokratov dialóg so zákonmi v dialógu Kritón, kde vysvetľuje, prečo je pre neho lepšie zotrvať na dodržiavaní zákonov a na vernosti štátu ako si zachrániť život. Podľa Sokrata každý, kto zotráva v Aténach, hoci mohol slobodne odísť, uzatvára skutkom (ὡμολογηκέναι ἔργῳ) s mestom zmluvu, že bude bezvýhradne dodržiavať jeho zákony: ὅς δ' ἂν ὑμῶν παραμεῖνη, ὁρῶν ὃν τρόπον ἡμεῖς τάς τε δίκας δικάζομεν καὶ τᾶλλα τὴν πόλιν διοικοῦμεν, ἤδη φαμὲν τοῦτον ὡμολογηκέναι ἔργῳ ἡμῖν ἃ ἂν ἡμεῖς κελεύσομεν ποιῆσειν ταῦτα... (/honoraria zákony/ „... kto z vás zostane, hoci vidí, ako rozhodujeme spory a ako aj v inom spravujeme mesto, ten podľa nás už skutkom s nami uzavrel zmluvu, že bude konať všetko to, čo budeme my nariadzovať.“ Plato: *Criton* 51e 1–4, preklad autora).

8 Napr. Bevan charakterizuje ešte na začiatku 20. st. stoicizmus ako systém „poskladaný narýchlo, násilne s cieľom konfrontácie so svetom plným zmätku“. E. Bevan: *Stoics and Sceptics* (Oxford 1913, s. 13), in A. A. Long: *Hellenistic Philosophy*, London: Gerald Duckworth 1974, s. 3.

9 Podľa: *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike*, München 1979, s. v. *hellenismus*, s. 1009. Diogenes Laertský vo výklade o stoikoch píše o „helenizme“ ako o jednej z predností reči: Ἄρετὰ δὲ λόγου εἰσὶ πέντε, Ἑλληνισμός, σαφήνεια, συντομία, πρέπον, κατασκευή. Ἑλληνισμὸς μὲν οὖν ἐστὶ φράσις ἀδιάπτωτος ἐν τῇ τεχνικῇ καὶ μὴ εἰκατά συνηθεῖα („Sú štyri prednosti reči: helenizmus, jasnosť, stručnosť, vhodnosť, vypracovanosť. Helenizmus je bezchybný výraz pri umeleckom a nie bežnom vyjadrovaní.“ Diogenes Laertius: *Vitae philosophorum* 7, 59, 1–3, preklad autora).

použitie podobného výrazu v *Skutkoch apoštolov* 6,1, kde sa výrazom Ἑλληνισταί označujú Židia, či presnejšie raní kresťania, hovoriaci po grécky. V Makkabejských knihách Starého zákona sa takto označujú neortodoxní Židia hovoriaci po grécky a preberajúci pohanskú kultúru. Helenizmus teda u Droyse-na označuje jednak historické obdobie po smrti Alexandra Veľkého, jednak – a to predovšetkým – kultúrny fenomén zmiešavania gréckeho a orientálneho vplyvu.

Odklon od afinity k spoločenskému daniu, „internalizácia“ šťastia

Podľa Longa¹⁰ mali na formovanie helenistickej filozofie najväčší vplyv tri postavy gréckych dejín: Alexander, Aristoteles a kynik Diogenes zo Sinópy, pričom všetci traja zomreli približne v tom istom čase (325–322 pr. Kr.).¹¹ Dnes sa stále viac presadzuje teória postupného prechodu a kontinuálneho nástupu helenistického obdobia vo filozofii, pretože jeho korene siahajú hlboko do klasického obdobia (sofisti, kynik Diogenes). Dve základné tendencie helenistickej filozofie presadzoval už Diogenes: sú nimi odklon od afinity k spoločenskému daniu, u Diogena priamo pohrdanie polisovými inštitúciami, a naopak silný dôraz na individuum a jeho prirodzenosť, ktorá jediná sa stáva pevnou základňou schopnou poskytnúť šťastný a pokojný život. Táto tendencia „internalizácie“ blaženosti dovnútra človeka a zdôrazňovanie jej radikálnej autonómnosti od vonkajšieho diania je v protiklade s Aristotelovou etikou zdôrazňujúcou dôležitosť tzv. druhotných (vonkajších) dobier pre blaženosť človeka.¹²

Vplyv Akadémie, vzťah fyziky a etiky

Na formovanie helenistickej filozofie mala koncom 4. st. pr. Kr. značný vplyv platónska Akadémia. Po Platónovej smrti rozvíjali jeho nasledovníci najmä metafyzické témy (teória ideí) so silným akcentom na ich matematizáciu.¹³ Neznamená

¹⁰ A. A. Long: *Hellenistic Philosophy...*, s. 3.

¹¹ Navyše je isté, že všetci traja sa museli navzájom poznať: historiku o stretnutí Diogena s Alexandrom, ktorý by chcel byť Diogenom, keby nebol býval Alexandrom, nám zachoval Diogenes Laertský (*Vitae philosophorum* 6, 32). Hoci bol Aristoteles metoik (!), bol jedným z posledných mužov brániacich existenciu polis (popri Demostenovi), vychoval však Alexandra, ktorý prišiel polis zrušiť.

¹² διὸ προσδεῖται ὁ εὐδαίμων τῶν ἐν σώματι ἀγαθῶν καὶ τῶν ἐκτὸς καὶ τῆς τύχης, ὅπως μὴ ἐμποδίζηται ταῦτα. οἱ δὲ τὸν τροχιζόμενον (= mučený, lámaný na kolese) καὶ τὸν δυστυχίαις μεγάλαις περιπίπτοντα εὐδαίμονα φάσκοντες εἶναι, ἐὰν ἢ ἀγαθός, ἢ ἐκόντες ἢ ἄκοντες οὐδὲν λέγουσιν. („Preto bude blažený človek potrebovať aj dobrá telesné, vonkajšie a šťastie, aby v tom nemal nedostatok. Tí, ktorí tvrdia, že človek lámaný na kolese a postihnutý veľkými pohromami je šťastný v prípade, že je mravne dobrý, vôbec nemajú pravdu bez ohľadu na to, či si svoj omyl uvedomujú alebo nie.“ Aristoteles: *Ethica Nicomachea* 1153b 17–21, preklad autora).

¹³ Aristoteles dokonca spája Speusippa s pytagorovcami (*Metafyzika* 1072b 30, *Ethica Nicomachea* 1096b 5).

to, že by sa títo raní akademici nezaoberali aj etickými otázkami,¹⁴ je však isté, že toto prevažne špekulatívno-teoretické zameranie Akadémie sa začína meniť až za tretieho jej čelného predstaviteľa Polemóna (*350, hlavou Akadémie 315/4–266/5), ktorý prehlásil, že je potrebné cvičiť sa v praktických činnostiach a nie v dialektických cvičeniach.¹⁵ Podstatný predel vo vývoji Akadémie nastáva asi v roku 265, keď sa scholarchom školy stáva *Arkesilaos z Pitany*, ktorý zmenil jej dogmatické zameranie na skeptické (tzv. stredná a nová Akadémia). Akadémia sa tu akoby vracala k rozvíjaniu ducha raných sokratovských Platónových dialógov, kde vystupuje Sokrates ako predobraz skeptického filozofa: spochybňuje postoje a predpoklady svojich partnerov v diskusii zväčša poukazom na ich nekonzistentnosť (Platónove aporetické dialógy tzv. sokratovského obdobia).

Tento obrat k etickej problematike nemožno chápať tak, že helenistická filozofia zúžila svoj primárny záujem len na etickú problematiku. Všetky helenistické systémy totiž predpokladajú, že úspešné odpovedanie na základnú etickú otázku, ktorú už položili Platón a Aristoteles, teda *Čo je blaženosť a ako ju môže človek dosiahnuť?* závisí od pochopenia celku sveta a prirodzenosti človeka v ňom.¹⁶ V helenizme sa budeme stále stretávať s úzkou nadväznosťou a organickou prepojenosťou fyziky v širokom význame slova a etiky. Väčšinou to však neznamená, že fyzika je podradnou slúžkou etických teórií, ktorá by bola účelovo vybudovaná s jediným cieľom teoreticky podporiť tú či onú etickú koncepciu. Naopak, v helenistickej filozofii sa väčšinou stretávame s veľmi dôsledne prepracovanými koncepciami výkladu sveta a človeka, ktoré by mohli fungovať aj nezávisle od etiky, ktorá je ich prirodzeným, nie však nevyhnutným pokračovaním.

V helenizme môžeme preto nájsť vo všetkých školách úzke prepojenie medzi poznaním a dobre vedeným životom, ľudským šťastím. Pre stoikov, epikurejcov i skeptikov sú nepravdivé mienky zdrojom prázdnych túžob a zle vedeného života:¹⁷ skeptici prišli tieto mienky odstrániť, dogmatici (stoici a epikurovci) opraviť na pravdivé poznanie.

14 Aristoteles v *Etike Nikomachovej* vyvracia argument, ktorý uplatnil Speusippos (410–339 pr. Kr.) na otázku rozkoše. Tento jeho argument vraj podľa Aristotela nemôže platiť, pretože Speusippos „by nepovedal, že slasť je zlom“ (οὐ γὰρ ἂν φαίη ὅπερ κακόν τι εἶναι τὴν ἡδονήν; *Ethica Nicomachea* 1153b 6). To je dôkazom, že raná Akadémia sa zaoberala aj etickými otázkami.

15 ... ἔφασκε δὲ ὁ Πολέμων δεῖν ἐν τοῖς πράγμασι γυμνάζεσθαι καὶ μὴ ἐν τοῖς διαλεκτικοῖς θεωρήμασι... (Diogenes Laertius: *Vitae philosophorum* 4,18,7–8).

16 Porovnaj napr. Epicurus: *Epistula ad Menoeceum* 122; Epicurus: *Ratae sententiae* 11–12; Cicero: *De Officiis* 1,13–19). Napr. *Rata sententia* 12 u Epikura takto zdôvodňuje opodstatnenosť fyziky: Οὐκ ἦν τὸ φοβούμενον λύειν ὑπὲρ τῶν κυριωτάτων μὴ κατειδότα τίς ἢ τοῦ σύμπαντος φύσις, ἀλλ' ὑποπτεύοντά τι τῶν κατὰ τοὺς μύθους ὥστε οὐκ ἦν ἄνευ φυσιολογίας ἀκεραίους τὰς ἡδονὰς ἀπολαμβάνειν („Ten, kto jasne nespozná, aká je prirodzenosť celku, a bude sa riadiť tým, čo hovoria mýty, nezabaví sa strachu ohľadne najdôležitejších vecí života.“ Preklad autora).

17 Pre stoikov sú zlé emócie jednoducho nesprávnymi, nepravdivými súdmi predstavujúcimi defekty nášho poznania, u epikurovcov zasa prázdne mienky vedú k prázdny túžbam (napr. Epicurus: *Ratae sententiae* 18, 25, 30; "Ἀπληστον οὐ γαστήρ, ὥσπερ οἱ πολλοὶ φασι, ἀλλ' ἡ δόξα ψευδῆς ὑπὲρ τοῦ <τις> γαστρὸς ἀορίστου πληρώματος. („Nenasýtiteľným nie je žalú-

„Popularizácia“ filozofie v helenistickom období

Podstatným rozdielom oproti klasickej gréckej filozofii je skutočnosť, že helenistická filozofia sa snažila byť relevantnou pre oveľa širšiu sociálnu skupinu, ako bola tá, na ktorú mohli mať reálny vplyv Platón a Aristoteles.¹⁸ Svedčí o tom veľké množstvo filozofov, ktorí predkladali už koncom 4. st. pr. Kr. vzájomne súperiace odpovede na spomínané základné filozofické otázky. Túto popularizáciu filozofie celkom určite inicioval svojou verejnou činnosťou Sokrates.

Vplyv peripatetickej školy

Veľmi diskutovanou otázkou je skutočnosť, či vôbec a do akej miery formovali helenistickú filozofiu Aristotelove názory a vôbec peripatetická škola. Bádateľ Long odmieta tradičnú interpretáciu, podľa ktorej Aristotelove ezoterické spisy¹⁹ nemali žiaden vplyv na raných helenistických filozofov.²⁰ Tento názor vychádza zo skutočnosti, že po Teofrastovej smrti (287 pr. Kr.) boli Aristotelove ezoterické spisy odoslané k Neleovi do Skepsy v Malej Ázii, kde boli takmer dve storočia z bezpečnostných dôvodov (vraj ich chcel skonfiškovať do knižnice pergamský kráľ) schovávané v pivnici.²¹ Prvé vydanie Aristotelových diel urobil až Andronicus z Rodu v 1. st. pr. Kr., odkedy sa začína dlhá séria komentárov k tomuto filozofovi. Môžeme však predpokladať, že v čase, keď zakladali svoje školy Epikuros a Zenón (na prelome 4. a 3. st.), museli už v Aténach existovať viaceré odpisy Aristotelových diel, keďže napr. za Teofrasta (Aristotelov nástupca vo vedení Lykeia) sa tieto diela v peripatetickej škole horlivo študovali.²² Skutočnosťou však zostáva, že po r. 250 začína prestíž Aristotelovho Lykeia klesať spolu so stratou podstatnejšieho vplyvu na formovanie helenistickej filozofie: škola sa v tomto čase stále viac sústreďovala na rétoriku, biografie a na diela populárno-moralizujúceho charakteru.²³ Skutočné znovuoživenie aristotelizmu malo prísť až v pohelenistickom období, keď sa objavujú významní aristotelovskí komentátori: jednak peripatetickí (Alexander z Afrodí-

dok, ako si mnohí myslia, ale klamný názor o jeho neobmedzenom naplňaní.“ Epicurus: *Gnomologium Vaticanum Epicureum* 59, preklad autora).

18 Podľa A. A. Longa (*Hellenistic Philosophy...*, s. 5) je pravdepodobné, že žiakmi Akadémie v počiatkoch jej jestvovania boli mladí muži pochádzajúci z vyššej spoločenskej triedy a nie výlučne Aténčania. Podľa tohto bádateľa je tiež pravdepodobné, že Platón zamýšľal pri zakladaní svojej školy vychovávať prominentov pre verejný život. *Ibidem*.

19 Boli to jeho spisy, ktoré neboli primárne určené na publikovanie.

20 A. A. Long: *Hellenistic Philosophy...*, s. 10.

21 Porovnaj napr. Plutarchus: *Sulla* 26; Strabo: *Geografica* 13,1,54.

22 Napr. v *Metafyzike* diskutuje Teofrastos o mnohých problémoch, ktoré pramenia z *Metafyziky* Aristotelovej. Dôležitosť empirického preverovania dát, ktorú zdôrazňoval Aristoteles, pripomína v dielach *Skúmanie rastlín* a *O príčinách rastlín*. Teofrastos bol posledným scholarchom po Aristoteli – žiaľ, jediným jeho nástupcom, ktorý zachoval encyklopedický charakter vedeckého a filozofického bádania v Lykeiu.

23 Za koniec reálneho vplyvu peripatetickej školy považuje A. A. Long (*Hellenistic Philosophy...*, s. 226) Stratónovu smrť (268 pr. Kr.): tento obmedzil filozofiu na mechanické skúmanie prírody, pričom úplne opustil teleológiu a etiku.

siady, 2.–3. st. po Kr.), neskôr už len neoplatónski (Simplikios, 5.–6. st. po Kr.).

Filozofická škola v antike, charakter helenistickej školy

Donedávna prevládal tradičný názor na povahu starogréckej filozofickej školy, ktorý sformoval vynikajúci nemecký filológ 19. storočia Wilamowitz. Tento bádateľ tvrdil, že filozofické školy boli akési náboženské združenia (θεῖος),²⁴ ktoré boli zasvätené uctievaniu bohov, predovšetkým Múz. Tie boli totiž v antike nielen bohyňami umeleckej a literárnej tvorby, ale patrónkami tvorivej činnosti vôbec, teda aj filozofie. Zvonka sa teda takáto filozofická škola javila ako náboženské združenie, zvnútra však mohla plniť podobné úlohy ako dnešné akadémia vied alebo univerzity.

Wilamowitzova koncepcia však veľmi skoro vyvolala kritiku. Jej odporcovia poukazovali na to, že znaky, ktoré považoval tento filológ za významné determinanty náboženského združenia (θεῖος) – napr. uctievanie Múz a ich sochy – môžeme nájsť aj v iných inštitúciách nenáboženského charakteru (napr. v gymnáziách). Podľa Dorandiho²⁵ ešte menej obстоjí predpoklad, že tieto školy sa uchýľovali k takejto vonkajšej podobe, aby získali akýsi štatút právneho telesa, pretože takýto pojem bol v gréckom svete cudzí. Podľa tohto bádateľa je teda pravdepodobné, že filozofické školy boli sekulárnymi inštitúciami s edukačnými cieľmi zameranými na šírenie užitočnej múdrosti: mohli byť podporované súkromnými zdrojmi a je možné, že nemali nič spoločné so štátom, a preto nepotrebovali žiadnu autorizáciu vlastnej existencie a činnosti.

Pri všeobecnej charakteristike helenistických škôl si treba uvedomiť, že oproti klasickému obdobiu sa jednotlivé školy viac etablojú ako skutočné „školy“ (ἀρεσις = *voľba, rozhodnutie* pre nejakú doktrínu, filozofická škola) s pomerne vyhraneným filozofickým smerovaním. Určite tomu výrazne napomáhala aj stúpajúca autorita zakladateľov týchto škôl a vôbec autorita „učiteľa“ oproti „žiakov“. V helenistickej škole sa vôbec oproti klasickému obdobiu posilňuje myšlienková kontinuita medzi učiteľom a jeho žiakom a najmä lojalita voči zakladateľovi tej–ktorej školy.²⁶

Takýto charakter helenistickej školy možno azda najlepšie pozorovať na škole Epikurovej, kde bola autorita jej zakladateľa veľmi vysoká, sám Epikuros bol dokonca zbožšťovaný: to malo za následok, že myšlienkový vývoj a názorový dynamizmus bol na pôde tejto školy asi najmenej zreteľný.²⁷ Epikurova záhrada

²⁴ θεῖος: 1. bakchické opojenie, sprievod, 2. náboženský spolok, bratstvo 3. všeobecne združenie, čata, skupina ľudí 3. hostina, slávnosť (*sub voce* θεῖος v LSJ).

²⁵ *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, ed. K. Algra – J. Barnes – J. Mansfeld – M. Schofield, Cambridge: Cambridge University Press 1999, s. 56.

²⁶ Tesnú nadviazanosť na osobnosť učiteľa či duchovného vodcu spolu s náboženským synkretizmom považuje M. Porubjak za základné charakteristiky aj nového náboženského prúdu, helenistického gnosticizmu (M. Porubjak, *Duch gnózy...*, s. 13).

²⁷ Long a Sedley (*The Hellenistic Philosophers* I, s. 6) vyjadrili názor, že takýto charakter Epikurovej záhrady bol predurčený tým, že sám jej zakladateľ prepracoval epikurovský systém do najväčších detajlov a s veľkou precíznosťou nechajúc tak pomerne málo otázok

bola asi najintrovertnejšie zameraná helenistická škola, ktorá sa otvorene vzdávala akejkolvek účasti na verejnom (politickom) živote.

Keďže základnou ambíciou epikurovcov bolo napodobovanie blaženého života bohov, prirodzenou snahou prívržencov tejto školy bolo horlivé nasledovanie tých, ktorí už dosiahli tento stav blaženej dokonalosti bohov. Boli to nikto iní ako čelní predstavitelia Epikurovej záhrady: samotný Epikuros, Metrodoros, Hermarchos, Polyainos. Epikurovci ich príznačne nazývali gréckym slovom *καθηγεμόνες*, teda vodcovia, sprievodcovia (života).

Prejavom takejto krajnej oddanosti a lojality voči čelným predstaviteľom epikurovskej školy bol fakt, že na pôde epikurovej záhrady bolo zavedených niekoľko (náboženských) sviatkov, či priam kultov určených na oslavu zomrelých „vodcov“. Vieme o piatich takýchto kultoch slávených u epikurovcov. Boli nimi pohrebný kult založený samotným Epikuirom na oslavu svojich rodičov a bratov, dve oslavy samotného Epikura, ktorými boli jeho narodeniny pripadajúce na 12. deň mesiaca Gamelióna (asi január) a tiež narodeniny slávené v tento deň každý mesiac, sviatok na oslavu narodenín Epikurových bratov a napokon deň určený na oslavu Epikurovho spolupracovníka Polyaina.²⁸

Oveľa širšia názorová diskusia bola na pôde stoicizmu, hoci ani na jeho pôde azda až po obdobie tzv. stredného stoicizmu nedošlo k žiadnym radikálnym doktrínovým zmenám. Najvýznamnejším prerodom bol azda na počiatku tejto školy odklon od niektorých radikálnych naturalistických a antisociálnych názorov kynizmu, s ktorým bol spočiatku stoicizmus veľmi úzko prepojený (najmä Zenónov raný spis *Ústava*). Je totiž pochopiteľné, že ak sa chcel stoicizmus presadiť v širšom spoločenskom kontexte a najmä v prostredí „sekularizovaných“ Rimanov, musel urobiť niektoré ústupky „vkusu“ tých spoločenských skupín, ktoré si chcel získať.

Všeobecne možno povedať, že epikureizmus a stoicizmus na rozdiel od ranej Akadémie a Lykeia si dokázali získať veľkú popularitu tým, že na bazálnej úrovni boli zrozumiteľné prakticky akémukoľvek záujemcovi. Obe školy sa v antických prameňoch označujú ako dogmatické (oἱ δογματικοί) preto, lebo na rozdiel od skeptickej Akadémie vytvárali (z hľadiska možnosti poznania) pozitívny obraz sveta konštituovaný jednotlivými článkami filozofického učenia, „dogmami“.

Hoci sa na pôde skeptickej Akadémie objavilo mnoho veľmi schopných kritických filozofov, vplyv a širšia popularita tejto školy bola obmedzená hlavne skutočnosťou, že nevytvorila žiaden prítiažlivý „pozitívny“ obraz sveta a človeka a obmedzovala sa prakticky len na akúsi skeptickú metodológiu poznania. Myšlienkový vývoj na jej pôde bol azda najvýraznejší. Celé dejiny helenistického skepticizmu sú poznačené ustavične prítomným napätím medzi snahou zachovať

otvorených pre skutočnú názorovú diskusiu (naproti tomu porovnaj napr. Cicero: *De finibus* 1, 31: *Sunt autem quidam e nostris, qui haec subtilius (Sú však spomedzi nás (sc. epikurovcov) aj daktori, čo chcú toto (sc. učenie) dôkladnejšie (sc. ako predchodcovia) odovzdávať*; preklad autor). Platónove dialógy a Zenónova filozofia, ktoré stáli v osnove skeptickej Akadémie a stoicizmu, podľa týchto autorov pripúšťali oveľa väčší priestor pre ďalšiu názorovú transformáciu práve pre svoju nezavršenosť.

²⁸ Podľa Dorandiho, in *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy...*, s. 57.

skeptický charakter epistemológie a túžbou poskytnúť helenistickému človeku kritériu správne vedeného šťastného života. Zdá sa, že skepticizmus v tomto boji podliehal a čoraz častejšie robil eklektické ústupky súdobému stoicizmu (skeptický eklektik Filón z Larisy a stoizujúci Antiochos z Askalónu na konci helenistickej éry).

Treba zdôrazniť, že lojalita voči zakladateľovi školy, ktorá pretrvávala v rôznej podobe a s rozličnou intenzitou na pôde každej z troch helenistických škôl, spôsobila, že počas stáročného (!) trvania týchto škôl (dokonca aj v pohelelenistickom období) bolo možné ich príslušníkov jednoznačne označiť „nálepками“ *stoikov, epikurejcov, akademikov, pyrrhonikov*.

Spoločnou charakteristikou všetkých troch helenistických škôl bol ich konkurenčný, kompetitívny charakter. Ich pomerne vyhranené filozofické koncepcie medzi sebou zvädzali konkurenčný intelektuálny zápas, čo bolo na veľký prospech jednak pri vyjasňovaní vlastných postojov, jednak pri zvyšovaní kvality filozofického diskurzu vôbec. S tým úzko súvisí skutočnosť, že helenistické školy priam programovo bojovali o svojich poslucháčov a prívržencov. Tak napr. Epikuros píše na začiatku svojho *Listu Herodotovi (Epistula ad Herodotum 31,1-5)*, že nasledujúci výklad je určený pre všetkých tých, ktorí nemôžu dôkladne prebrať všetko, čo napísal o prírode ani prečítať si z jeho kníh tie väčšie. Pravda, neznamená to, že hlbší a horlivejší záujemcovia zostávali pri takýchto stručných výkladoch (*epitomoch*). Už samotná „osobná“ literárna forma („pastierskeho“ ?) listu, ktorou sa obracal Epikuros na svoje komunity v rôznych častiach antického sveta, dáva tušiť jeho priam pastorálnu starostlivosť o ovečky v epikurovskom košári. Známe sú aj konverzie žiakov z jednej školy do druhej.²⁹

Členenie filozofie v helenizme a jeho zmysel

Helenistickú filozofiu tradične členíme na tri časti: logiku, fyziku, etiku. Sextus Empirikus uvádza, že prvým, kto sa explicitne držal takéhoto rozdelenia (ῥητότατα δὲ οἱ περὶ τὸν Ξενοκράτη... ἔχονται τῆσδε τῆς διαίρεσεως) bol akademik Xenokrates (*Adversus Mathematicos 7,16,6–7,17,1*). Pomerne často sa stretávame s prirovnaniami, ktoré majú za úlohu objasniť toto rozdelenie filozofie: Sextus Empirikus vo svojom výklade pokračuje a hovorí, že stoici sa držia tohto rozdelenia a vhodne prirovnávajú filozofiu k sadu plnému stromov (πάγκαρπος ἀλώη), takže fyziku pripodobňujú výške rastlín (ὑψηλότης τῶν φυτῶν), etiku príjemnej chuti plodov (νόστιμον τῶν καρπῶν) a logiku pevnosti a sile ohrady (όχυρότης τῶν τειχῶν).³⁰

²⁹ Tak napr. Metrodorov (popredný Epikurov spolupracovník) brat Timokrates opustil Záhradu a začal rozsiahlu ohováračskú kampaň proti Epikurovi. Podobne bolo veľa heretických stoikov, napr. Herillos z Kartága, Aristón z Chia alebo Dionýzios zvaný μεταθέμενος (= prevracáč kabátov), ktorý opustil stou v prospech hedonickej kyrénskej školy kvôli vážnej chorobe.

³⁰ Na tom istom mieste uvádza Sextus aj ďalšie dve možné stoické prirovnania: filozofia je ako vajce, v ktorom žltko predstavuje etiku, ktorá je akoby mláďátkom, bielko je fyzika, ktorá

Aký bol zmysel takýchto prirovnaní? Jedno vysvetlenie je také, že podobné prirovnania rozdeľujúce filozofiu na tri spomínané časti mali slúžiť na to, aby zredukovali obsahovú náplň filozofie v porovnaní s klasickým obdobím, o čom sme už hovorili vyššie. Tomuto výkladu však protirečí fakt, že napríklad stoici zaradovali do logiky aj rétoriku a že sa epikurovci vo svojej fyzike de facto zaoberajú aj astronómiou. Zmyslom uvádzaných prirovnaní je preto skôr ukázať, že filozofia má jednotu a vnútornú koherenciu a že je jednotný celok – podobne ako vajce alebo živý organizmus, hoci – či práve pretože – má jednotlivé relatívne autonómne oblasti skúmania.³¹

LITERATÚRA

a) interpretačná

- E. Bevan: *Stoics and Sceptics* (Oxford 1913), in A. A. Long: *Hellenistic Philosophy*, London: Gerald Duckworth 1974
- The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, eds. K. Algra – J. Barnes – J. Mansfeld – M. Schofield, Cambridge: Cambridge University Press 1999
- Der Kleine Pauly. Lexicon der Antike*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag 1979
- H. G. Liddell – R. Scott – H. S. Jones: *Greek-English Lexicon*, Oxford: Clarendon Press 1969
- A. A. Long – D. N. Sedley: *The Hellenistic Philosophers I* (translations and commentary), Cambridge: Cambridge University Press 1987
- A. A. Long – D. N. Sedley: *The Hellenistic Philosophers II* (texts), Cambridge: Cambridge University Press 1987
- M. Porubjak: Duch gnózy – chápanie duchovnosti v helenistickej gnóze, in *Acta philosophica Tyrnaviensia 5 (Osobnosť človeka v jej duchovnej dimenzii)*, Trnava: Katedra filozofie FH TU 2000, s. 11–31
- M. Porubjak: Počiatky formovania filozofie u siedmich mudrcov, in *Človek, kultúra, hodnoty*, Bratislava: Iris 2002, s. 261–267

b) kritické edície antických autorov citovaných v štúdiu

- Aritoteles: *Ethica Nicomachea*, ed. I. Bywater, Oxford: Clarendon Press 1894 (repr. 1962)
- Aristoteles: *Metaphysica*, 2 vols., ed. W. D. Ross, Oxford: Clarendon Press 1924 (repr. 1970)
- Cicero: *De finibus bonorum et malorum*, in M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia, fasc. 43, ed. Th. Schiche, Leipzig: Teubner 1915
- Cicero: *De officiis*, in M. Tulli Ciceronis scripta quae manserunt omnia, fasc. 48, ed. C. Atzert, Leipzig: Teubner 1963
- Diogenes Laertii: *Vitae philosophorum*, 2 vols., ed. H. S. Long, Oxford: Clarendon Press 1964 (repr. 1966)
- Epicurus: *Epistula ad Herodotum*, ed. G. Arrighetti, in *Epicuro Opere*, 2nd edn., Turin: Einaudi 1973
- Epicurus: *Epistula ad Menoeceum*, ed. G. Arrighetti, in *Epicuro Opere*, 2nd edn., Turin: Einaudi 1973
- Epicurus: *Gnomologium Vaticanum Epicureum*, ed. G. Arrighetti, in *Epicuro Opere*, 2nd edn., Turin: Einaudi 1973

poskytuje výživu, logika je zasa podobná vonkajšej škrupine. Doxograf ďalej tvrdí, že Poseidonios radšej prirovnával filozofiu k živočíchovi, v ktorom krv a mäso je fyzika, kosti a šľachy logika a duša etika (Sextus Empiricus: *Adversus mathematicos* 7, 17–19). Podobné príklady uvádza aj Diogenes Laertský (*Vitae philosophorum* 7, 40), ale v podobenstve s vajcom hovorí, že bielko predstavuje etiku a žltko fyziku.

³¹ *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy...*, s. XV.

- Epicurus: *Ratae sententiae*, ed. G. Arrighetti, in *Epicuro Opere*, 2nd edn., Turin: Einaudi 1973
- Plato: *Crito*, in *Platonis opera*, vol. 1, ed. E. A. Duke – W. F. Hicken – W. S. M. Nicoll – D. B. Robinson – J. C. G. Strachan, Oxford: Oxford University Press 1995
- Plutarchus: *Sulla*, in *Plutarch's lives*, vol. 4, ed. B. Perrin, Cambridge: Harvard University Press 1916 (repr. 1968)
- Sextus Empiricus: *Adversus mathematicos*, in *Sexti Empirici opera*, vols. 2 & 3 (2nd edn.), ed. H. Mutschmann – J. Mau, Leipzig: Teubner 1914
- Strabonis: *Geographica*, 3 vols., ed. A. Meineke, Leipzig: Teubner 1877 (repr. Graz 1969)

HELLENISM – NEW CHALLENGES OF GREEK PHILOSOPHY

The paper aims to offer a general outline of ancient Greek Philosophy in Hellenistic era. Our purpose is to prove that the Hellenistic philosophy is not a decadent period of the Greek thought, but a flourishing one rich in new initiatives in the scope of reflection of human being in the radically changed “globalized” Hellenistic world. We explain some crucial historical, political, cultural and philosophical determinants that established new philosophical discourse in this period of the Greek thought. Moreover, traditional views and their criticism on the character and essence of Greek philosophical school are presented with a few qualifications for the Hellenistic period.